

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.10>

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮСТИЦІЇ ЯК ІНСТИТУТУ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Осіпов Юрій Володимирович,
orcid.org/0009-0002-6082-8494
здобувач
(Науково-дослідний інститут
публічного права, м. Київ, Україна)

У статті досліджено зміст та особливості адміністративної юстиції як інституту судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин. Адміністративну юстицію як інститут судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин розглянуто в сукупності трьох тісно пов'язаних між собою складових – функціонально-змістовної, процесуальної та інституційної, які розкривають зміст і визначають особливості адміністративної юстиції як складної теоретико-правової категорії: 1) головним завданням адміністративної юстиції є вирішення публічно-правових спорів; 2) основними критеріями віднесення публічно-правового спору до адміністративної юрисдикції є обов'язкова присутність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень та здійснення цим суб'єктом у таких правовідносинах владних управлінських функцій, передбачених законодавством; 3) специфічний суб'єктний склад публічно-правових спорів, що має дуальний характер; 4) здійснення органами адміністративної юстиції специфічного судового контролю за дотриманням законності у сфері публічного управління щодо рішень чи дій суб'єктів владних повноважень, зокрема «попереднього» контролю у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень щодо правомірності їх рішень, дій чи бездіяльності; 5) процесуальною формою реалізації адміністративної юстиції є адміністративне судочинство; 6) інституційна складова адміністративної юстиції, яка функціонує відповідно до конституційного принципу спеціалізації та представлена системою адміністративних судів, тісно пов'язана з процесуальною складовою, оскільки реалізація останньої забезпечується функціонуванням інституційної складової адміністративної юстиції.

Ключові слова: адміністративна юстиція, адміністративне судочинство, адміністративний суд, право на судовий захист, правосуддя.

CONTENT AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE JUSTICE AS AN INSTITUTION OF JUDICIAL PROTECTION OF RIGHTS, FREEDOMS AND INTERESTS IN THE SPHERE OF PUBLIC LEGAL RELATIONS

Osipov Yurii Volodymyrovych,
orcid.org/0009-0002-6082-8494
Postdoctoral Student
(Research Institute of Public Law,
Kyiv, Ukraine)

The article examines the content and features of administrative justice as an institution of judicial protection of rights, freedoms and interests in the sphere of public-legal relations.

Administrative justice as an institution of judicial protection of rights, freedoms and interests in the field of public-legal relations is considered as a set of three closely related components – functional and substantive, procedural and institutional, which reveal the content and determine the features of administrative justice as a complex theoretical and legal categories: 1) the main task of administrative justice is the resolution of public-law disputes; 2) the main criteria for assigning a public-law dispute to administrative jurisdiction are the mandatory presence in disputed legal relations of a subject of power and the exercise of power by this subject in such legal relations management functions provided for by law; 3) specific subject composition of public legal disputes, which has a dual nature; 4) implementation by administrative justice bodies of specific judicial control over compliance with legality in the field of public administration regarding the decisions or actions of subjects of power, in particular "preliminary" control in cases of appeals by subjects of power regarding the legality of their decisions, actions or inaction; 5) the procedural form of implementation of administrative justice is administrative proceedings; 6) the institutional component of administrative justice, which functions in accordance with the constitutional principle of specialization and is represented by the system of administrative courts, is closely related to the procedural component, since the implementation of the latter is ensured by the functioning of the institutional component of administrative justice.

Key words: administrative justice, administrative proceedings, administrative court, right to judicial protection, justice.

Постановка проблеми. Обравши європейський вектор розвитку, Україна визнала обов'язок не тільки встановлення та дотримання міжнародних стандартів демократичних перетворень суспільства, проголошення та визнання прав і свобод людини і громадянина, але й створення дієвого та ефективного механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Комплексний підхід щодо становлення правової держави та демократичного урядування передбачає зміщення балансу пріоритетів у співвідношенні між державою та особою на користь останньої та наявності дієвого інституту відповідальності держави перед особою, як однієї з основних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, закріплених на конституційному рівні. Практична реалізація цього інституту неможлива без функціонування налагодженого та доступного механізму адміністративної юстиції, значення якої в цьому контексті набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці загально-теоретичного обґрунтування змісту та особливостей адміністративної юстиції в Україні та її окремих складових присвячені наукові праці таких вітчизняних науковців як: Авер'янов В., Бевзенко В., Битяк Ю., Вовк. П., Джафарова О., Комзюк А., Косінов С., Кравчук В., Куйбіда Р., Мельник Р., Осадчий А., Пасенюк О., Педько Ю., Решота В., Смокович М., Стефанюк В., Сьоміна В., Тарануха В., Тертичний В., Шатрава С., Щавінський В., та ін. Незважаючи на те, що означена проблематика не є новою і питанням адміністративної юстиції в Україні присвячена чимала кількість наукових розвідок, на сьогодні в спеціальній науковій літературі спостерігається відсутність єдиного науково-теоретичного підходу до розуміння змісту та особливостей адміністративної юстиції, що зумовлено також і відсутністю визначення цієї теоретико-правової категорії на законодавчому рівні. Більше того, велика кількість наукових праць з даної тематики була опублікована до прийняття Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), тому є певною мірою застарілими і потребують переосмислення в аспекті чинного законодавства України.

Враховуючи наведене, **метою** статті є дослідження змісту та особливостей адміністративної юстиції як інституту судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Що ж являє собою концепт «адміністративна юстиція»? З цього приводу варто навести думку Тодики Ю., який зазначав, що в процесі тлумачення зміст понять розкривається через знання мови, якою вони сформульовані, знання про системні зв'язки цих понять, їх походження і функціонування [1, с. 52].

В першу чергу для з'ясування змісту та особливостей сучасного інституту адміністративної юстиції в Україні потрібно дослідити її *функціонально-змістовну складову*, тобто, що є предметом адміністративної юстиції, яка правова природа спорів, що потребують вирішення, їх суб'єктний склад.

Функціонально-змістовна складова адміністративної юстиції пов'язана із публічно-правовою природою спорів. Ч. 2 ст. 4 КАС України визначає, що публічно-правовий спір – спір, у якому: 1) хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, в тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій; 2) хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку із наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг; 3) хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку із порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи [2].

Окрім того, відповідно до ч. 2. ст. 19 КАС України юрисдикція адміністративних судів не поширюється на справи: 1) що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України; 2) що мають вирішуватися в порядку кримінального судочинства; 3) про накладення адміністративних стягнень, крім випадків, визначених КАС України; 4) щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) громадського об'єднання, саморегульованої організації віднесені до його (її) внутрішньої діяльності або виключної компетенції, крім справ у спорах. Адміністративні суди не розглядають позовні вимоги, які є похідними від вимог у приватно-правовому спорі і заявлені разом з ними, якщо цей спір підлягає розгляду в порядку іншого, ніж адміністративне, судочинства і знаходиться на розгляді відповідного суду (ч. 3 ст. 19).

В постанові Пленуму Вищого Адміністративного Суду України від 20 травня 2013 р. № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» наголошується, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення. Для розгляду спору адміністративним судом необхідно встановити його публічно-правовий зміст (характер). Вирішуючи питання про віднесення норми до публічного права, а спору до публічно-правового, суди повинні враховувати загальнотеоретичні та законодавчі критерії. Суди повинні звертати увагу на те, що спір набуває ознак публічно-правового за умов не лише наявності серед суб'єктів спору публічного органу чи посадової особи, а й здійснення ним (ними) у цих відносинах владних управлінських функцій [3]. Отже, основними ознаками публічно-правового спору є те, що хоча б одна сторона спору є суб'єктом владних повноважень та здійснення цим суб'єктом у спірних правовідносинах владних управлінських функцій.

На думку Щавінського В. під публічно-правовим спором як однією із найважливіших категорій адміністративного судочинства слід розуміти юридичний конфлікт, що виник між органом публічної адміністрації при реалізації ним владних повноважень та фізичною чи юридичною особою, права якої порушені діями чи бездіяльністю

органу публічної адміністрації [4, с. 75]. Дане визначення вважаємо не зовсім коректним, адже відповідно до п. 4 ст. 5 КАС України суб'єкти владних повноважень мають право звернутися до адміністративного суду виключно у випадках, визначених Конституцією та законами України. А ч. 1 ст. 19 КАС України визначає, що юрисдикція адміністративних судів зокрема поширюється на справи у публічно-правових спорах: 1) між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень; 2) за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом. Ч. 4 ст. 46 КАС України визначає перелік випадків, коли громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, громадські об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень.

Водночас основним завданням адміністративного судочинства відповідно до ст. 2 КАС України, є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Наведені положення КАС України доволі часто піддаються критиці з огляду на невідповідність основному завданню адміністративного судочинства. Так, Тарануха В. вважає, що віднесення до компетенції адміністративних судів спорів за зверненнями суб'єктів владних повноважень не зовсім відповідає основному завданню адміністративного судочинства, адже цей правозахисний механізм створювався для захисту фізичних та юридичних осіб від свавілля влади, а не як ще один державний репресивний орган [5, с. 144]. Окремі вчені дотримуються точки зору, що це «суперечить самій ідеології адміністративної юстиції, яка не повинна вирішувати будь-які справи проти людини» [6].

Джафарова О. акцентує увагу, що саме діяльність адміністративних судів спрямована на реалізацію конституційних гарантій забезпечення судового захисту прав і свобод людини і громадянина, прав та інтересів юридичних осіб, підвищення якості правосуддя, забезпечення справедливого судового розгляду у визначені законом строки [7, с. 8].

З огляду на наведене у науковій літературі виникають дискусії з приводу того, чиї все ж таки права та законні інтереси мають захищатися в адміністративному судочинстві?

Смокович М. стверджує, що незалежно від того, яку позовну вимогу висунуто, суд превентивно захищатиме права та інтереси підвладної особи, якщо визнає позов владного суб'єкта безпідставним. При цьому завдання адміністративного судочинства виконуються якнайкраще: якщо відповідачем є підвладна особа, то її права ще не порушено, а суд, установивши на стадії розгляду справи незаконність дій суб'єкта владних повноважень, припинить такі дії шляхом постановлення рішення про відмову в задоволенні його позову [8]. Схожої думки дотримується Педько Ю. – публічний інтерес є лише загальним атрибутом (критерієм) справ, які підвідомчі адміністративним судам, а захищатися при цьому безпосередньо, тобто в першу чергу, буде приватний інтерес, реалізація якого була обмежена або унеможливлена представником (виразником) публічного інтересу, в якості якого завжди повинен виступати суб'єкт публічно-владних повноважень. Захищаючи публічний інтерес, суд має забезпечувати передусім правомірність реалізації публічно-владних повноважень відповідних суб'єктів у взаємовідносинах із невідповідними суб'єктами [9, с. 153].

Особливості публічного інтересу як об'єкта адміністративно-судового захисту відображено у постанові Великої Палати Верховного Суду України від 13 лютого 2019 р.

у справі № 810/2763/17 як сукупності приватних інтересів, тобто важливу для значної кількості фізичних і юридичних осіб потребу, яка, відповідно до законодавчо встановленої компетенції, забезпечується суб'єктами публічної адміністрації [10]. Наведене на наш погляд цілком відповідає основному завданню адміністративного судочинства визначеному у ст. 2 КАС України, тобто з однієї сторони публічний інтерес забезпечується з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, а з іншої – захист приватних прав, свобод та інтересів розглядається як загальносуспільна цінність, тобто інтерес публічний.

Осадчий А. відзначає, що під час звернення до адміністративного суду суб'єктів владних повноважень з позовом до фізичної чи юридичної особи суд здійснює попередній контроль за правомірністю рішення чи дії суб'єкта владних повноважень – вимоги суб'єкта владних повноважень задовольняються судом за умови, якщо ними не порушуються права, свободи, інтереси особи [11, с. 40]. На думку Тертичного В. та Кравчука В., розглядаючи справи такої категорії, суд виконує, по суті, контрольну функцію, перевіряє, чи є передбачені законом підстави для стягнення, припинення та інших дій, про які просить позивач. Завдання судочинства тут полягає в недопущенні безпідставного обмеження прав особи суб'єктом владних повноважень [12].

У зв'язку з наведеним варто зазначити, що ще в 1997 р. у рішенні Конституційного Суду України було сформульовано правову позицію, за якою однією з найважливіших тенденцій розвитку законодавства в контексті ст. 55 Конституції України є розширення сфери судового захисту, в тому числі *судового контролю за правомірністю і обґрунтованістю рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб* [13]. У свою чергу Концепцією адміністративної реформи 1998 р. було визначено необхідність «здійснення *судового контролю за діяльністю органів виконавчої влади та їх посадових осіб, насамперед з позиції забезпечення поваги до особи та справедливості*», як один із заходів реформування, що ґрунтуються на вироблених світовою практикою принципів засадах функціонування виконавчої влади у демократичній, соціальній, правовій державі [14].

Також хочемо звернути увагу на висновки Європейської комісії за демократію через право (Венеційська комісія): «з точки зору дотримання прав людини, *адміністративна юстиція є важливим елементом у процесі контролю за здійсненням державного управління*» [15, с. 5]. Отже здійснення зовнішнього судового контролю адміністративними судами, як характерна особливість інституту адміністративної юстиції, полягає у контролі за дотриманням законності у сфері публічного управління щодо рішень чи дій суб'єктів владних повноважень.

Процесуальна складова адміністративної юстиції традиційно пов'язується з особливим порядком вирішення публічно-правових спорів. Виходячи з нормативного визначення адміністративного судочинства в КАС України як «діяльності адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ» (п. 5 ч. 1 ст. 4) вбачається, що адміністративне судочинство – це процесуальна форма реалізації адміністративної юстиції.

Варто зауважити, що адміністративне судочинство не копіює традиційні галузі правосуддя, а має свої характерні процесуальні особливості, спрямовані на забезпечення пріоритетності прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб під час вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин. Зокрема такими особливостями є застосування в адміністративному судочинстві «презумпції винуватості», згідно якої саме суб'єкт владних повноважень повинен доводити правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності, а також окремі процесуальні права суду в зборі та дослідженні доказів.

Так у Рішенні Конституційного суду України від 9 вересня 2010 р. № 19-рп/2010 зазначається, що конституційний принцип спеціалізації, відповідно до якого утворено систему адміністративних судів, зумовив впровадження властивого йому порядку судочинства. Цей порядок у порівнянні з цивільним судочинством має відмінності в процесуальних правах і обов'язках як осіб, які беруть участь у справі, так і суду в зборі та дослідженні доказів, що має забезпечити процесуальні можливості захисту прав, свобод та інтересів позивача у спорі із суб'єктом владних повноважень. В адміністративному судочинстві, на відміну від цивільного судочинства, діє принцип офіційності, який полягає в активній позиції суду щодо з'ясування всіх обставин у справі (ч. 4 ст. 9, ч. 4 ст. 77 КАС України). В адміністративних справах про неправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача (абз. 1 ч. 2 ст. 77 КАС України), а в цивільному судочинстві кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень (ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 Цивільного процесуального Кодексу України). Якщо учасник справи без поважних причин не надасть докази на пропозицію суду для підтвердження обставин, на які він посилається, суд вирішує справу на підставі наявних доказів (ч. 6 ст. 77 КАС України). Цивільне процесуальне законодавство не встановлює для суду таких повноважень. Суд може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (ч. 2 ст. 9 КАС України). Цивільне процесуальне законодавство не встановлює для суду таких повноважень [16].

З процесуальною складовою адміністративної юстиції тісно пов'язана *інституційна складова*, яка на сучасному етапі розвитку адміністративної юстиції в Україні представлена системою адміністративних судів, що передбачено безпосередньо Конституцією України – «з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди» (ч. 4 ст. 125). Означена інституційна складова одночасно є і характерною ознакою адміністративної юстиції в Україні, тобто мова йде про вирішення публічно-правових спорів не будь-якими органами, а спеціально створеними судовими органами – адміністративними судами.

Як зазначають Комзюк А., Мельник Р. та Бевзенко В. дані аспекти розуміння адміністративної юстиції являють собою єдність статичної і динамічної категорій відповідно, які органічно доповнюють одна одну, адже саме завдяки передбаченій законодавством системі адміністративних судів стає можливим здійснення адміністративного правосуддя [17, с. 67].

Запровадження й існування власне інституту адміністративних судів є найважливішим досягненням правової держави, особливо тому, що право приймати рішення стосовно дій адміністративних органів було надано цим судам не без опору. Навіть сьогодні спосіб поповнення кадрового складу адміністративних судів, особливий статус їх представників, відмінний від статусу представників судів загальної юрисдикції, й відмінні принципи функціонування системи цих судів демонструють, як складно було державному чиновнику виконавчої гілки влади погодитися з тим, що його дії можуть стати об'єктом перегляду судів [18].

Висновки. Отже з наведеного вбачається, що адміністративну юстицію як інститут судового захисту прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин слід розглядати саме в сукупності трьох тісно пов'язаних між собою складових – функціонально-змістовної, процесуальної та інституційної, які власне розкривають зміст і визначають такі особливості адміністративної юстиції як складної теоретико-правової категорії:

1) головним завданням адміністративної юстиції є вирішення публічно-правових спорів з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, специфічний характер яких полягає в тому, що предметом захисту з однієї сторони виступають права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, які розглядаються як загальносуспільна цінність, тобто інтерес публічний, а з іншої сторони предметом захисту є публічний інтерес, який забезпечується з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб;

2) основними критеріями віднесення публічно-правового спору до адміністративної юрисдикції є обов'язкова присутність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень та здійснення цим суб'єктом у таких правовідносинах владних управлінських функцій, передбачених законодавством;

3) специфічний суб'єктний склад публічно-правових спорів, що має дуальний характер – позивачами можуть бути як фізичні та юридичні особи, так і суб'єкти владних повноважень у передбачених законодавством випадках;

4) здійснення органами адміністративної юстиції специфічного судового контролю за дотриманням законності у сфері публічного управління щодо рішень чи дій суб'єктів владних повноважень, зокрема «попереднього» контролю у справах за зверненнями суб'єктів владних повноважень щодо правомірності їх рішень, дій чи бездіяльності;

5) процесуальною формою реалізації адміністративної юстиції є адміністративне судочинство, яке має свої процесуальні особливості порівняно з іншими формами судочинства, спрямовані на забезпечення пріоритетності прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб під час вирішення адміністративним судом спорів у сфері публічно-правових відносин, якими зокрема є застосування в адміністративному судочинстві «презумпції винуватості», згідно якої саме суб'єкт владних повноважень повинен доводити правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності, а також окремі процесуальні права суду в зборі та дослідженні доказів;

6) інституційна складова адміністративної юстиції, яка функціонує відповідно до конституційного принципу спеціалізації та представлена системою адміністративних судів, тісно пов'язана з процесуальною складовою, оскільки реалізація останньої забезпечується функціонуванням інституційної складової адміністративної юстиції.

Список використаних джерел:

1. Тодика Ю.М. Способи тлумачення Конституції і законів України Конституційним Судом. *Вісник Академії правових наук України*. Х.: Право, 2001. № 2 (25). С. 51–59.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36. № 37. Ст. 446.
3. Постанова Пленуму Вищого Адміністративного Суду України від 20 травня 2013 р. № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13#Text>
4. Щавінський В. Публічно-правовий спір як категорія адміністративно-правової науки. *Публічне право*. 2013. № 1. С. 73–77.
5. Тарануха В. Здійснення адміністративного судочинства в Україні: проблемні аспекти. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Ч. 2. С. 144–146.
6. Авер'янов В., Лук'янець Д., Педько Ю. Кодекс адміністративного судочинства України: необхідність і шляхи усунення концептуально-понятійних вад. *Право України*. 2006. № 3. С. 10–11.

7. Джафарова О. В., Синицька Я. П. Судові рішення в адміністративному судочинстві : питання теорії та практики : монографія. Харків : Вид-во ХНУВС, 2014. 238 с. <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/17191>

8. Смокович М. Суб'єкт владних повноважень як позивач в адміністративному судочинстві. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2010. № 2. С. 52–63.

9. Педько Ю. Адміністративний позов і предмет захисту в адміністративному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 151–157.

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 13 лютого 2019 р. у справі № 810/2763/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79883398>

11. Осадчий А. Сучасний концепт української адміністративної юстиції. *Юридичний вісник*. 2019. Вип. 1. С. 37–41.

12. Тертичний В., Кравчук В. Помилка під час визначення компетенції щодо розгляду та вирішення адміністративних справ перешкоджає доступу до правосуддя. *Закон і бізнес*. 2011. № 17.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи) від 25 листопада 1997 року № 6-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text>

14. Концепція адміністративної реформи в Україні: затверджено Указом Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 року № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text>

15. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Проміжний висновок № 803/2015 Щодо запропонованих змін до Конституції України в частині правосуддя. URL: https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/promi_visnovok.pdf

16. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10#Text>

17. Комзюк А., Мельник Р., Бевзенко В. Сучасна адміністративна юстиція: особливості організації та здійснення: навч. посіб. К.: Аконіт, 2008. 234 с.

18. Адміністративне судочинство України: теорія та практика: монографія / кол. авт.; за заг. ред. Нечитайла О. К.: ВАІТЕ, 2015. 288 с.